

Jak to bylo a jak to je

Pár slov o postavení výtvarného umělce

1. Jak bylo definováno postavení výtvarného umělce před rokem 1990

Formální začlenění výtvarných umělců po II. světové válce se vyvíjelo. Posledních dvacet let (1970-1989) bylo dáno tzv. registrací. Pro mladou a střední generaci výtvarných umělců je to dnes výraz neutrální. Tehdy měl přesný obsah. Šlo o jedinou možnost svobodného povolání. Výtvarný umělec byl zapsán, a to povinně, ale současně i výběrově, v seznamu vedeném Českým fondem výtvarných umění (ČFVU). Byl mu tím přiznán status umělce a svou činnost mohl vykonávat bez pracovního poměru, byl pojištěn a jeho příjem byl zdaněn mírnou daní z literární a umělecké činnosti (LUČ). Další výhodou bylo nízké nájemné z nebytových prostor – ateliérů. To byl líc této mince.

Rubem byla výše zmíněná „výběrovost“. Registrace byla sice v rukou výtvarníků samotných, což dnes vypadá velmi demokraticky. Šlo však o demokracii zdánlivou, protože nestačilo jen vyhovět požadavkům na profesionalitu. Rozhodující bylo politické hodnocení postojů žadatele, tedy hledisko mimoumělecké. Umělcům, kteří své odlišné názory netajili, byla registrace odpírána a museli si obživu zajišťovat jinak. Výtvarně se mohli projevovat soukromě, ovšem s rizikem šikany a postihu ze strany vládnoucí moci.

2. Jak vypadala tehdejší výtvarná obec

Registrací byla výtvarná obec kvantifikovaná a strukturovaná. Pokud jde počet, pak v roce 1990 mělo status profesionálního výtvarného umělce cca 6 tisíc osob. Mezi nimi byli i umělečtí řemeslníci, restaurátoři uměleckých děl, interiéroví architekti a někteří teoretici, jimž registrace legalizovala samostatnou činnost.

Prostřednictvím úzké skupiny členů Svazu českých výtvarných umělců (SČVU) a jimi ovládaného fondu byla výtvarná obec také přehledně strukturována. Dětila se podle oborů do dvou uvnitř dále dělených velkých skupin. Pro volné umění to byla sekce MSGR (malíři, sochaři, grafici, restaurátoři). Užité umění zahrnovala sekce UP (umělecký průmysl). K předešlým dvěma se řadila sekce teoretiků, v níž se „ukryla“ i řada odborníků, jimž byla ve státních institucích práce znemožněna.

3. Co se stalo v letech 1990–1992

V těchto třech letech starý systém dožíval a proměňoval se v systém nový. Nejdříve, ještě koncem roku 1989, se začal proměňovat jednotný a centralizovaný Svaz českých výtvarných umělců a hned na počátku roku 1990 se změnil v Unii výtvarných umělců, vybudovanou na zcela odlišných principech.

Základem Unie se staly obnovené a nově vzniklé spolky. Do jejich vnitřku Unie nezasahovala ale spolky, které se staly členy Unie přebraly odpovědnost za profesionální úroveň svých členů. To mělo zajistit odlišení profesionálního uměleckého výkonu od hobby tvoření. Umělci byli v první řadě členy spolku, prostřednictvím spolku pak i členy Unie.

Přechodné období, kdy se hledala i jiné forma pro Český fond výtvarných umění, skončilo symbolicky přijetím zákona č. 586/1992 Sb., o daních z příjmů a dalšími zákony upravujícími sociální a zdravotní pojištění.

4. Citelná změna od roku 1993

Registrace umělců u ČFVU pozbyla platnosti. Unie pracovala jako decentralizovaná střešní organizace několika desítek oborových nebo územních spolků (tehdy občanských sdružení) a vydávala mezinárodně užívanou identifikační kartu profesionálního výtvarného umělce.

Identifikační karta byla dokladem profesionality. Nebyla náhradou registračního průkazu ČFVU a práv s ním spojených, protože od ledna 1993 se zásadně změnil systém zdanění, sociálního a zdravotního pojištění a všichni občané si začali v tomto být rovni. Výtvarní umělci tak všechna zvýhodnění s registrací spojená ztratili. Šlo ale o výhody poskytované totalitním režimem, jimiž si docela úspěšně umělce zavazoval a udržoval je v často jen předstírané neutralitě.

Tady pramení první popřevratová deziluze výtvarných umělců, kteří byli zvyklí na nízkou daň z LUČ a v nevědomosti o sociálním a zdravotním pojištění, hrazeném ze státního rozpočtu, objektivně pocítili značnou materiální újmu.

5. Jak je upraveno postavení umělce dnes

Do roku 1990 bylo postavení umělce u nás jednoznačně určeno registrací. Když se v druhé polovině 20. století tímto problémem začalo zabývat UNESCO, bylo to u nás chápáno jako pomoc umělcům v méně vyspělých zemích Asie a Afriky, která se nás netýká.

Až mnohem později v dokumentu Kulturní politika 2006–2012 se na stůl dostává třicet let stará definice UNESCO z roku 1980: *Umělci jsou osoby, jež vytvářejí či interpretují umělecká díla s tím, že se touto prací živí nebo o to usilují. Tvorba uměleckých děl je zásadní součástí jejich života a svou činností přispívají k rozvoji umění a kultury. Umělcem je ten, kdo je za umělce považován, a to bez ohledu na to, zda je profesně vázán k profesním uměleckým subjektům.*

Text problematicky zahrnuje i ty, kdo „o to usilují“. Víme však dobře, že samo úsilí nestačí! Vzpomeňme si na Čapkův Život a dílo skladatele Foltýna: úsilí nemusí vést k vytvoření uměleckého díla po celý život.

Status umělce je u nás odvoditelný nepřímo kombinací několika zákonných ustanovení. Autorská umělecká činnost je předně vyloučena z režimu živnostenského zákona. Z hlediska zdanění jsou umělci součástí velké různorodé množiny osob samostatně výdělečně činných (OSVČ). V jejím rámci patří mezi ty, kdo provozují nezávislou činnost (srozumitelnější by bylo tradiční „svobodné povolání“), a to bez návaznosti na nějakou jinou povinnost (např. členství v zákonem zřízené komoře). Zahájit činnost nebo ji ukončit mohou pouze vlastním prohlášením. Toto prohlášení ale nic nevypovídá o tom, zda konkrétní osoba je také umělcem.

Potud je postavení výtvarného umělce objektivně určeno. Umožňuje existenci, ale neumožňuje zohlednit zvláštnosti umělecké tvorby, což uměleckou tvorbu jako „svobodné povolání“ činí značně rizikovou. Na druhé straně však dosud nic nenahradilo dokument s úřední platností, jakým byl registrační průkaz ČFVU. A nic nenasvědčuje tomu, že by se tak mohlo stát.

6. Neřešitelný problém statusu umělce jako zvláštní profese ze zákona

U tvorby architektonické je rozhodující vzdělání a pro většinu činností také členství v zákonem zřízené komoře. Komoře však plní i některé funkce státní správy a členství v ní je pro výkon určených činností povinné. Jsem přesvědčen, že tento model pro výtvarné umění použít nelze, protože by vyřadil nejen množství absolventů středních nebo vyšších odborných škol a odborných kurzů, ale i autodidaktů, z nichž mnozí překročili hranici amatérské hobby tvorby a patří mezi profesionály. O historické příklady není nouze. A dnešek se od minula v tomto neliší.

Z definice UNESCO lze využít snad jen tu část, která říká, že „umělcem je ten, kdo je za umělce považován“. Otázkou zůstává, kým. Nějakým úředníkem jistě ne. Unie dala přednost autoregulaci profese. Do Národního registru, který provozuje, zapisuje členy profesních spolků, tedy ty, koho profesionálové mezi sebe přijali.

7. Význam zápisu v Národním registru

Jde o doklad profesionality. Nový občanský zákoník v § 435 ukládá povinnost uvádět údaj o zápisu ve veřejném rejstříku a těm, kdo ve veřejných rejstřících zapsáni nejsou (to jsou právě OSVČ – umělci), doporučuje uvádět údaj o zápisu v jiné evidenci. Součástí zápisu v Národním registru je nejen vydání dvojazyčné identifikační karty, ale i Osvědčení o zápisu, které potřebné údaje obsahuje. To lze použít jako podpůrný prostředek jak při sjednávání zakázek, tak i při jednáních s úřady.

Národní registr může být i zdrojem souhrnných informací o výtvarné obci. Oficiální statistika tento údaj neposkytuje. Je to způsobeno „rozptýleností“ profese; tvůrci jsou zaměstnanci (ve školách atp.), sami podnikají (galeristé, jsou majiteli grafických studií atp.) nebo tvoří autorsky (OSVČ) formou hlavní nebo vedlejší činnosti.

Přesné údaje by mohl Národní registr poskytovat jen v případě, že by byl povinný, což být nemůže. Je sice dohodnutými pravidly otevřen všem umělcům, nejen členům profesních sdružení, neboť ani takové členství není možné vynucovat. Protože je zápis dobrovolný, ten, kdo podmínky splňuje, ale zapsán být nechce, zapsán být nemůže. Čím více umělců v něm bude zapsáno, tím bude věrohodnější a tím větší mohou mít různé návrhy a podání Unie výtvarných umělců ČR váhu.

8. Počet profesionálních výtvarných umělců činných na území ČR

V letech 1990–2018 obdrželo identifikační kartu s platností alespoň jeden rok cca 6 tis. činných umělců. Po revizi k I. lednu 2021 je v Národním registru zapsáno 1329 osob. Jde však převážně o starší ročníky, i když jádro by mělo být tvořeno střední generací absolventů uměleckých škol, kteří se v oboru dokázali uplatnit. Ale není tomu tak, a to ze dvou hlavních důvodů. Jednak během studia tuto generaci většina vysokoškolských učitelů ke vztahu k výtvarné organizaci nevedla, jednak se spolky generačně uzavřely a pro mladé výtvarníky ztratily přitažlivost.

Tak se stalo, že zhruba tři čtvrtiny současných „členů“ výtvarné obce stojí mimo tuto hru, takže odhadovaný celkový počet může být zase kolem 6 tisíc osob.

9. Není vše ztraceno aneb nikdy není pozdě

Údaje o aktuálním stavu Národního registru nejsou příliš povzbudivé. Ale naděje není v těch číslech, ale v přístupu výtvarných umělců samotných. Nedávno zesnulý Vladimír Suchánek roku 2017 v rozhlasovém pořadu Stříbrný vítr to redaktorce Jitce Novotné vysvětlil takto:

„Když jsem dostal v pětadevadesátém za úkol postavit se do čela Holaru, nebyla to lehká doba. Ty kontinuity společenské i umělecké byly narušeny, ta doba nám nepřála, poněvadž nastala taková honba za penězi. My jsme je neměli, takže Hollar byl opravdu v ohrožení a já jsem si předsevzal, že nedopustím, aby padnul. Bylo to taky vinou členů, kteří ztráceli zájem na spolkovém životě. Každý se snažil uplatnit sám sebe a já jsem trval na tom, aby chom Hollar udrželi.“

Hollaru a některým dalším spolkům se to díky „umanutosti“ jejich představitelů povedlo. Není důvod, proč by postupně nemohla restartovat celá výtvarná obec. Koncept UVU ČR je pružný a přizpůsobivý. V průběhu času se mění poměr mezi tím, co se daří a co se nedaří. Určitě není definitivní, že nad schopností účinně prosazovat profesní zájmy převažuje v tomto období informační a společenská stránka spolkového života. Ostatně bez ní by byl spolkový princip bezcenný.

Text „Oskar Brůža: Jak to bylo a jak to je. Pár slov o postavení výtvarného umělce“ podléhá licenci [Creative Commons — Uveďte původ-Neužívejte komerčně-Nezpracovávejte 4.0 Mezinárodní — CC BY-NC-ND 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/) Touto licencí není dotčeno právo citace, upravené v § 31 zákona č. 121/2000 Sb. o právu autorském... (autorský zákon). Text byl poprvé publikován 10. března 2021 na <http://www.uvucr.cz/diskuse/oskar-bruza-jak-to-bylo-a-jak-to-je.pdf>